

'דרכי שלום' – מוסר והלכה במשנה תורה

שיעור לזכר אבי מו"ר הרב אהרן ליכטנשטיין זצ"ל, ר"ח אייר תשע"ז

- רמב"ם הלכות מתנות עניים פרק ז
- 5 הלכה א - מצות עשה **ליתן** צדקה לעניי ישראל כפי מה שראוי לעני, אם היתה יד הנותן משגת, שנאמר 'פתוח תפתח את ידך לוי' ונאמר 'והחזקת בו גר ותושב וחי עמך' ונאמר 'וחי אחיך עמך'. הלכה ב - וכל הרואה עני מבקש והעלים עיניו ממנו ולא **נתן** לו צדקה עבר בלא תעשה שנאמר לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך מאחיק האביון.
- 10 הלכה ג - לפי מה שחסר העני אתה מצווה **ליתן** לו, אם אין לו כסות מכסים אותו, אם אין לו כלי בית קונין לו, אם אין לו אשה משיאין אותו, ואם היתה אשה משיאין אותה לאיש, אפילו היה דרכו של זה העני לרכוב על הסוס ועבד רץ לפניו והעני וירד מנכסיו קונין לו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו שנאמר די מחסורו אשר יחסר לו, ומצווה אתה להשלים חסרונו ואין אתה מצווה לעשרו.
- הלכה ד - יתום שבא להשיאו אשה, שוכרין לו בית ומציעים לו מטה וכל כלי תשמישו ואחר כך משיאין לו אשה.
- 15 הלכה ה - בא העני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת **נותן** לו כפי השגת ידו וכמה עד חמישית נכסיו מצוה מן המובחר, ואחד מעשרה בנכסיו בינוני, פחות מכאן עין רעה, ולעולם לא ימנע עצמו משלישית השקל בשנה, וכל הנותן פחות מזה לא קיים מצוה, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן צדקה לאחר.
- הלכה ו - עני שאין מכירין אותו ואמר רעב אני האכילוני אין בודקין אחריו שמא רמאי הוא אלא **מפרנסין** אותו מיד, היה ערום ואמר כסוני בודקין אחריו שמא רמאי הוא, ואם היו מכירין אותו מכסין אותו לפי כבודו מיד ואין בודקין אחריו.
- 20 הלכה ז - **מפרנסין** ומכסין עניי גוים עם עניי ישראל **מפני דרכי שלום**, ועני המחזר על הפתחים אין נזקקין לו למתנה מרובה אבל נותנין לו מתנה מועטת, ואסור להחזיר את העני ששאל ריקם ואפילו אתה נותן לו גרוגרת אחת שנאמר אל ישוב דך נכלם.
- הלכה ח - אין פוחתין לעני העובר ממקום למקום מכר אחד הנמכר בפונדיון כשהיו החטים ארבע סאין בסלע וכבר בארנו כל המדות, ואם לן נותנין לו מצע לישן עליו וכסת ליתן תחת מראשותיו, ושמן וקטנית, ואם שבת נותנין לו מזון שלש סעודות ושמן וקטנית ודג וירק, ואם היו מכירין אותו נותנין לו לפי כבודו.
- רמב"ם הלכות עבודה זרה פרק י הלכה ה
- 30 מפרנסים עניי גוים עם עניי ישראל מפני דרכי שלום, ואין ממחין בידי עניי גוים בלקט שכחה ופאה מפני דרכי שלום,
- רמב"ם הלכות מלכים פרק י הלכה יב
- וכן ייראה לי שנוהגין עם גרי תושב בדרך ארץ וגמילות חסדים כישראל, ... אפילו הגוים צוו חכמים לבקר חוליהם, ולקבור מתיהם עם מתי ישראל, ולפרנס ענייהם בכלל עניי ישראל, מפני דרכי שלום, **הרי נאמר טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו, ונאמר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום.**
- רמב"ם הלכות עבדים פרק ט הלכה ח
- 35 מותר לעבוד בעבד כנעני בפרך. **ואף על פי שהדין כך, מידת חסידות ודרכי החכמה שיהיה אדם רחמן ורודף צדק, ולא יכביד עולו על עבדו ולא יצר לו, ויאכילהו וישקהו מכל מאכלו ומכל משקהו.** חכמים הראשונים היו נותנין לעבד מכל תבשיל ותבשיל שהיו אוכלין, ומקדימין מזון הבהמות והעבדים על סעודת עצמן. הרי הוא אומר "כעניי עבדים, אל יד אדוניהם--כעניי שפחה, אל יד גברתה" (תהילים קכג,ב). וכן לא יבזהו, לא ביד ולא בדברים: **לעבדות מסרן הכתוב, לא לבושה.** ולא ירבה עליו צעקה וכעס, אלא ידבר עימו בנחת, וישמע טענותיו. וכן מפורש בדרכי איוב הטובים שהשתבח בהן "אם אמאס משפט עבדי, ואמתי: בריבם, עימדי הלוא בבטן, עושני עשהו; ויכונונו, ברחם אחד"
- 40 ואין האכזריות והעזות מצויה אלא בגוים הערלים אבל זרעו של **אברהם אבינו** והם ישראל שהשפיע להם הקב"ה טובת התורה וצום בחקים ומשפטים צדיקים רחמנים הם על הכל, וכן במדותיו של הקב"ה שצונו להדמות בהם הוא אומר 'ורחמיו על כל מעשיו' וכל המרחם מרחמין עליו שנאמר 'ונתן לך רחמים ורחמך והרבך'.
- 45

- 50 **ו כל עבד עברי, אסור לעבוד בו בפרך.** ואיזו היא עבודת פרך--זו עבודה שאין לה קצבה, או עבודה שאינו צריך לה, אלא תהיה מחשבתו להעבידו בלבד, שלא ייבטל.
- ז כל עבד עברי--אסור לישראל שקנהו להעבידו בדברים בזויים שהם מיוחדים לעשיית העבדים, כגון שיוליך אחריו כליו לבית המרחץ, או יחלוץ לו מנעליו: שנאמר "לא תעבוד בו, עבודת עבד" (ויקרא כה, לט). אינו נוהג בו אלא כשכיר, שנאמר "כשכיר כתושב, יהיה עימך" (ויקרא כה, מ).
- 55 **ט כל עבד עברי או אמה עבריה חייב האדון להשוותן אליו במאכל ובמשקה בכסות ובמדור,** שנאמר "כי טוב לו עימך" (דברים טו, טז): שלא תהיה אתה אוכל פת נקייה והוא אוכל פת קיבר, אתה שותה יין ישן והוא שותה יין חדש, אתה ישן על גבי מוכין והוא ישן על גבי התבן, אתה דר בכרך והוא דר בכפר או אתה בכפר והוא בכרך--שנאמר "ויצא, מעימך" (ויקרא כה, מא). מכאן אמרו חכמים כל הקונה עבד עברי, כקונה אדון לעצמו. וחייב לנהוג בו מנהג אחווה, שנאמר "ובאחיכם בני ישראל איש באחיו" (ויקרא כה, מו). ואף על פי כן צריך העבד לנהוג בעצמו מנהג עבדות, באותן העבודות שהוא עושה לו.

- הלכה ה - ומצווין אנו ללכת בדרכים האלו הבינוניים והם הדרכים הטובים והישרים שנאמר והלכת בדרכיו.
- 65 הלכה ו - כך למדו בפירוש מצוה זו, מה הוא נקרא חנון אף אתה היה חנון, **מה הוא נקרא רחום אף אתה היה רחום,** מה הוא נקרא קדוש אף אתה היה קדוש, ועל דרך זו קראו הנביאים לאל בכל אותן הכנויין ארך אפים ורב חסד צדיק וישר תמים גבור וחזק וכיוצא בהן, להודיע שהן דרכים טובים וישרים וחייב אדם להנהיג עצמו בהן ולהדמות אליו כפי כחו.
- הלכה ז - וכיצד ירגיל אדם עצמו בדעות אלו עד שיקבעו בו, יעשה וישנה וישלש במעשים שעושה על פי הדעות האמצעיות ויחזור בהם תמיד עד שיהיו מעשיהם קלים עליו ולא יהיה בהם טורח עליו ויקבעו הדעות בנפשו, ולפי שהשמות האלו נקרא בהן היוצר והם הדרך הבינונית שאנו חייבין ללכת בה, נקראת דרך זו **דרך ה', והיא שלמד אברהם אבינו לבניו** שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו', וההולך בדרך זו מביא טובה וברכה לעצמו שנאמר למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו.

- 75 ועל דרך זו, היה העולם מתגלגל והולך, עד שנולד עמודו של עולם, שהוא אברהם אבינו עליו השלום. כיון שנגמל איתן זה, התחיל לשוטט בדעתו ... וליבו משוטט ומבין, עד שהשיג דרך האמת, והבין קו הצדק, מדעתו הנכונה; וידע שיש שם א-לוה אחד, והוא מנהיג הגלגל, והוא ברא הכול, ואין בכל הנמצא אלוה חוץ ממנו. וידע שכל העם טועים, ודבר שגרם להם לטעות, זה שעובדים את הכוכבים ואת הצורות, עד שאבד האמת מדעתם; ובן ארבעים שנה, **הכיר אברהם את בוראו...** והיה הדבר הולך ומתגבר בבני יעקוב ובנלוויים עליהם, ונעשת בעולם **אומה שהיא יודעת את ה',** ... כיון שנתנבא משה רבנו, ובחר ה' בישראל לנחלה, **הכתירן במצוות** והודיעם דרך עבודתו, ומה יהיה משפט עבודה זרה וכל הטועים אחריה.

- הלכה א - חייבין אנו להזהר במצות צדקה יותר מכל מצות עשה, **שהצדקה סימן לצדיקי זרע אברהם אבינו** שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו לעשות צדקה, ואין כסא ישראל מתכונן ודת האמת עומדת אלא בצדקה שנאמר בצדקה תכונני, ואין ישראל נגאלין אלא בצדקה שנאמר ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה.
- 85 הלכה ב - לעולם אין אדם מעני מן הצדקה ואין דבר רע ולא היזק נגלל בשביל הצדקה שנאמר והיה מעשה הצדקה שלום, כל המרחם מרחמין עליו שנאמר ונתן לך רחמים ורחמך והרבך, **וכל מי שהוא אכזרי ואינו מרחם יש לחוש ליחסו, שאין האכזריות מצויה אלא בגויים** שנאמר אכזרי המה ולא ירחמו, וכל ישראל והנלוה עליהם כאחים הם שנאמר בנים אתם לה' אלהיכם ואם לא ירחם האח על האח מי ירחם עליו, ולמי עניי ישראל נושאים עיניהן, הלגויים ששונאין אותן ורודפים אחריהן הא אין עיניהן תלויות אלא לאחיהן.
- הלכה ג - **כל המעלים עיניו מן הצדקה הרי זה נקרא בליעל כמו שנקרא עובד ע"ז בליעל,** ובעבודה זרה הוא אומר יצאו אנשים בני בליעל ובמעלים עיניו מן הצדקה הוא אומר השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל, ונקרא רשע שנאמר ורחמי רשעים אכזרי, ונקרא חוטא שנאמר וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא, והקב"ה קרוב לשועת עניים שנאמר שועת עניים אתה תשמע, לפיכך צריך להזהר בצעקתם שהרי ברית כרותה להם שנאמר והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני.
- 95

הלכה ד - כל הנותן צדקה לעני בסבר פנים רעות ופניו כבושות בקרקע אפילו נתן לו אלף זהובים אבד זכותו והפסידה, אלא נותן לו בסבר פנים יפות ובשמחה ומתאונן עמו על צרתו שנאמר אם לא בכיתי לקשה יום עגמה נפשי לאביון, ומדבר לו דברי תחנונים ונחומים שנאמר ולב אלמנה ארנין. הלכה ה - שאל העני ממך ואין בידך כלום ליתן לו פייסהו בדברים, ואסור לגעור בעני או להגביה קולו עליו בצעקה, מפני שלבו נשבר ונדכא והרי הוא אומר לב נשבר ונדכא אלהים לא תבזה, ואומר **להחיות רוח שפלים ולהחיות לב נדכאים**, ואוי למי שהכלים את העני אוי לו, אלא יהיה לו כאב בין ברחמים בין בדברים שנאמר אב אנכי לאביונים.

רמב"ם הלכות מגילה וחנוכה פרק ב הלכה יז
מוטב לאדם להרבות במתנות אביונים מלהרבות בסעודתו ובשלוח מנות לרעיו, שאין שם שמחה גדולה ומפוארה אלא לשמח לב עניים ויתומים ואלמנות וגרים, **שהמשמח לב האמללים האלו דומה לשכינה שנאמר + ישעיהו נ"ז+ להחיות רוח שפלים ולהחיות לב נדכאים.**

רמב"ם הלכות תשובה פרק ב הלכה י
אסור לאדם להיות אכזרי ולא יתפייס אלא יהא נוח לרצות וקשה לכעוס ובשעה שמבקש ממנו החוטא למחול מוחל בלב שלם ובנפש חפיצה, ואפילו הצר לו וחטא לו הרבה לא יקום ולא יטור וזהו דרכם של זרע ישראל ולבם הנכון אבל הגוים **ערלי לב** אינן כן אלא ועברתן שמרה נצח, וכן הוא אומר על הגבועונים לפי שלא מחלו ולא נתפייסו והגבועונים לא מבני ישראל המה.

רמב"ם הלכות איסורי ביאה פרק יד הלכה ב
ומודיעין אותו עיקרי הדת שהוא ייחוד השם ואיסור עכו"ם, ומאריכין בדבר הזה ומודיעין אותו מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות ואין מאריכין בדבר זה, **ומודיעין אותו עון לקט שכחה ופיאה ומעשר עני,**

רמב"ם הלכות איסורי ביאה פרק יט הלכה יז
... **וכן כל מי שיש בו עזות פנים או אכזריות ושונא את הבריות ואינו גומל להם חסד חוששין לו ביותר שמא גבועני הוא**, שסימני ישראל האומה הקדושה ביישנין רחמנים וגומלי חסדים, ובגבועונים הוא אומר והגבועונים לא מבני ישראל המה לפי שהעניזו פניהם ולא נתפייסו ולא רחמו על בני שאול ולא גמלו לישראל חסד למחול לבני מלכם והם עשו עמהם חסד והחיוס בתחלה.

רמב"ם הלכות שבת פרק ב הלכה ג
ואסור להתמהמה בחילול שבת, לחולה שיש בו סכנה, שנאמר "אשר יעשה אותם האדם וחי בהם" (ויקרא יח,ה), ולא שימות בהם. **הא למדת, שאין משפטי התורה נקמה בעולם, אלא רחמים וחסד ושלוש בעולם.** ואלו המינים שאומרים שזה חילול ואסור, עליהן הכתוב אומר "וגם אני נתתי להם, חוקים לא טובים; ומשפטים--לא יחיו, בהם" (יחזקאל כ,כה).

רמב"ם הלכות תשובה פרק י הלכה ב
העובד מאהבה, עוסק בתורה ובמצוות והולך בנתיבות החכמה--לא מפני דבר בעולם, לא מפני יראת הרעה, ולא כדי לירש הטובה: אלא עושה האמת, מפני שהוא אמת; וסוף הטובה לבוא בכלל. ומעלה זו היא מעלה גדולה עד מאוד, ואין כל חכם זוכה לה. והיא מעלת אברהם אבינו, שקראו הקדוש ברוך הוא אוהבו לפי שלא עבד אלא מאהבה.

מנחם מורשת לקסיקון הפועל שנתחדש בלשום התנאים עמ' 294
38** צורתו הרבעית רומזת למקורו הזר, אף כי יש שפקפקו במוצאו מיוונית. הפועל לא הובא במילוןו של קראוס, ואף ברוקלמן במילון הסורי לא רמז לכך. אבל ראה הצעות בעה"ש, כרך ו 432 (קרויס מתנגד לכך בתוס' עה"ש בערכו) וראה דלמן, מילון 351, דקדוק 183, 251 — $\pi\rho\acute{o}\nu\sigma\epsilon\iota\varsigma = \text{versorgen}$. לדעת טור-סיני במילון ב"י 5193 הוא הרחבה מ- $\text{pensum} = \text{תשלום}$ קיצוב.
פרופ' מ' סולברג הביע לפניי אף הוא את דעתו על מוצאו היווני, כמצויין לעיל, וכן $\pi\rho\acute{o}\nu\sigma\epsilon\iota\varsigma = \text{דאג למישהו}$, ראה בערכם במילון היווני של לידל-סקוט דוגמות מתעודות שנמצאו בסוריה ובא"י. השם נמצא גם באיגרות בר-כוכבא, ראה לשוננו כו, עמ' 15: "מן הפרנסין של בית משכו" (איגרת 8). י' קוטשר במאמרו על השפעת היוונית בל"ח, מחניים קיב (תשכ"ז), עמ' נה (ורשם שם בפקידות: פרנס, עמ' נו), מציין, שהתיבה היא יוונית.